

Sezer MEMİŞ

Demokrasi ve Temsil Teorileri

DİRENİŞ VE İTAAT

Ruşen ÇAKIR

Kitap İncelemesi

Kitabın Künyesi

Metis Yayınları

1. Basım

2000 İstanbul

Özet

Kitabın incelemeye konu olmasının temel sebebi; yazarın oldukça enteresan kimliği ve ideolojik duruşudur. Ruşen Çakır, sosyalist düşünceye sahip bir basın emekçisi olmasına rağmen, İslam ve İslami hareketler konusunda uzun süreler çalışmış bir gazetecidir. Bu bakımdan sol, sosyalist düşüncedeki entelektüellerin aksine İslami hareketler konusunda oldukça birikimli bir yazar olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz Türkiye’de İslami hareketler ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak bunların pek azı, İslam ve İslam geleneği konusunda bilgi sahibi olan yazarlar tarafından yazılmıştır. Yakın dönem Türk yazınına bakıldığında bu konuda ya muhafazakâr kesimler tarafından üretilen sübjektif ve propaganda amaçlı çalışmalar, ya da sol, Kemalist, laik kesimler tarafından üretilen ve yine sübjektif, üstten bakan ve yargılayan çalışmalar ortaya konduğu görülmektedir. Bu bakımdan konuya ilişkin envanteri ve görüşleri objektif olarak ortaya koyarak eleştirileri bu kapsamda dile getiren çok az çalışma bulunmaktadır. Ruşen Çakır’ın tarzının bu açıklamaya uygun düştüğü düşünülmektedir.

1. Yazarın Özgeçmişi

Ruşen Çakır Artvin Hopa'da doğmuştur. 4 yaşında ailesi ile birlikte İstanbul'a taşınmışlardır. 1972 yılında Galatasaray Lisesi'ne başlayıp, mezun olduktan sonra Boğaziçi Üniversitesi'ne Ekonomi Bölümü'ne girmiş ancak mezun olmayarak askere gitmiştir. İngilizce ve Fransızca bilmektedir. Galatasaraylılar Derneği ve Galatasaray Spor Kulübü üyesi olan Çakır, Müge İplikçi ile evlidir ve Ali Deniz adında bir çocuk babasıdır.

Gazeteciliğe 1985 yılında Nokta dergisinde başlamıştır. Sırasıyla Tempo, Cumhuriyet, Milliyet, CNN Türk, Vatan, NTV'de çalışmıştır. TESEV'de Demokrasi, Sivil Toplum ve İslam Dünyası Programı'nı yönetip, Açık Toplum Vakfı Danışma Kurulu'nda görev yapmıştır. Sosyolog Şerif Mardin'le 2007 yılında yaptığı bir röportajda Mardin'in ortaya attığı "Mahalle baskısı" kavramı medyada uzun süre tartışma konusu oldu.

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin Fransızca kamu yönetimi bölümünde Çağdaş İslami Siyasi Düşünce ve Türkiye, Buffalo New York Devlet Üniversitesi'nde İslam, demokrasi ve sivil toplum başlıklı dersleri verdi. 2002 yılının Aralık ayından 11 Ekim 2014 tarihinde kadar Vatan gazetesinde gazeteciliğe devam etti. Ardından Habertürk gazetesine geçti ve bu gazetede köşe yazıları yazdı. Habertürk'teki işine 2016 yılında son verildi.

Ruşen Çakır, 20 Ağustos 2015'te yayına başlayan Medyascope Tv'nin kurucu yayın yönetmeni ve yazarı olarak gazetecilik faaliyetlerine devam etmektedir. Ayrıca kişisel deneyimlerini aktardığı "Gomaşinen" adlı bir youtube kanalı mevcuttur.

2. Kitap İçeriği

"Direniş ve İtaat; İki İktidar Arasında İslamcı Kadın" adlı eser, 2000 yılında neşredilmiş olup, 1980'li yılların başından itibaren İslamcı harekette kadının yerini, İslami kadın hareketinin örgütleniş ve ortaya çıkma çabalarını, bu amaçla kadınlar yönünden alınan yenilgilerin etkilerini ve anlatılan perspektiften Türk toplumunun ve İslamcı hareketin 1980 sonrası görüntüsünü aktarmayı amaçlayan bir çalışmadır.

Çalışma sunuş ve kaynakça hariç sekiz bölümden oluşmaktadır ve kabaca İslamcı kadınların mücadelelerinin, tarihsel sürecine uygun konu başlıklarıyla 2000'li yıllara kadar geldiği aşamalar, çeşitli röportajlar ve kaynak gösterilen alıntı, kitap ve gazete yayınlarıyla kuvvetlendirilmektedir.

Çalışmanın ilk bölümlerinde kuşkusuz en çarpıcı tespit, kitabın genel muhtevasında da oldukça kuvvetli biçimde vurgulanan "iki iktidar arasında ezilen kadın" önermesidir. Burada, 1980'li yılların başından itibaren bir taraftan cunta tarafından İslamcılık hareketlerinin teşvik edilirken, diğer taraftan da İslamcı akımların (ki bunların başında dönemin Milli Görüş partisi Refah Partisi ile İslamcı cemaatler ve İslamcı yayın organları gelmektedir) cunta ve devletle çatışmama üzerine bir yol çizdiği, böyle bir ortamda "başörtülü kadınların" giderek yaygınlaşan İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat

Fakültelerinin verdiği kadın mezunlardan, dönemin etkisiyle kendiliklerinden ortaya çıktığı ve 1980'lerin sonlarına doğru “problem” haline geldikleri anlatılmaktadır.

Artan başörtülü kadın sayısının, Kemalist olduğu iddiasındaki elitist yapıyı ve onun devlet bürokrasisi ile kamuoyundaki uzantılarını yavaş yavaş rahatsız etmeye başladığı, önceleri YÖK tarafından başörtüsünün (kitapta türban olarak anılmakta ve yazarın “durumu açıklayıcılık bakımından daha net bir ifade olması sebebiyle seçildiği belirtilmektedir) modern kıyafetler arasında sayılmasına rağmen artan örtülü kadın sayısı sonucu rejimin okullarda örtünülmesini yasaklamasıyla sürecin başlaması anlatılmaktadır.

Diğer taraftan başörtüsü yasağına karşı çıkan ve bu yasakla mücadele etmeye karar veren kadınların “kendi mahallelerindeki” erkekler tarafından da kuşatılması, kitabın ana muhtevasına uygun “ikinci iktidarı” simgelemektedir. Dönemin tanıkları ve baskıları bizzat yaşayan kadınlarla yapılan röportaj ve mülakatlarla desteklenen bu anlatıda, kadınlar erkeklerin önceleri “başörtüsü” yasağını çok önemsememek ya da kendi siyasal pozisyonları açısından simgesel kullanımdan öte politik tavır belirlememek gibi ikircikli yöntemler belirledikleri, yasağın yaygınlaşması ve tedbirlerin sertleştirilmesinin ardından, erkeklerin bu defa yaygın bir politik söylem olarak “türban meselesini” herhangi bir argümanı olmayan 80'ler sonrası İslamcı hareketin bayrağı haline getirirken, konuyla “kadın meselesi” ve kadının toplumdaki yeri açısından hiçbir biçimde ilgilenmemeleri, anlatıcılar tarafından teşhir edilmekte ve şiddetle eleştirilmektedir.

Kitapta gerçekleştirilen ya da atıf yapılan röportajlar arasında en çarpıcı olanlar Hidayet Şefkatli Tuksal ve Mualla Gülnaz ile gerçekleştirilen konuşmalardır. Tuksal kadınların anılan dönemde yaşadıklarını çarpıcı biçimde ifade ederken, 2020'li yıllarda da geçerli olan kimi kavramları dile getirmektedir. Örneğin üniversitelerde kadın erkek ilişkilerinde İslamcı hareket mensubu kadın ve erkeklerin flört gibi bir kavramı kabul etmemeleri sebebiyle imam nikâhı olgusuna yöneldikleri, ancak kısa bir süre sonra erkeklerin basitçe üç defa “boş ol” kelimesini kullanarak bu gayri resmi ilişkiyi bitirmelerinin kadınlar tarafından büyük tepkiyle karşılanması sebebiyle, “feminist” olarak adlandırılan kadınların sonraki yıllarda kesinlikle imam nikâhını kabul etmedikleri belirtilmektedir.

Diğer taraftan ise birçok İslamcı kadının kişisel kariyerlerini akademik anlamda ya da çalışma hayatında sürdürmek yerine “kuma” olmayı; yani ikinci ya da üçüncü eş olmayı kabul ettikleri, böylelikle genç ve kariyerinin başındaki yoksul bir erkekle hayat geçirmek yerine, orta yaşlı ve varlıklı bir erkeğin ikinci üçüncü kadını olarak bir süre sonra resmi nikâhı kendine kıydırmayı başardıklarından bahsedilmektedir. Anlatılanların adreslerinden, birinci türden ilişkilerin daha ziyade Batı illerinde, ikinci türden ilişkilerin ise Doğu illerinde kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tuksal'ın vurgu yaptığı ikinci mesele, İslamcı kadınların başörtüsü yasaklarına karşı geliştirdiği bilincin, bir kadın hareketine dönüşmesi hususunda, İslamcı entelektüellerden gelen tepkilerin eleştirisi. Özellikle Ali Bulaç'ın bir makalesiyle başlattığı tartışma, kadınlara yönelik cinsiyetçi bakış açısını ifşa etmiş ve o dönemde “feminist” özellikleriyle öne çıkan bazı “okumuş” İslamcı kadınların büyük tepkisini çekmiştir. Zaman Gazetesi'nde yayınlanan makalenin ardından başta Tuksal olmak üzere, örtülü olan ya da olmayan birçok İslamcı kadın tarafından, Bulaç'ın yaklaşımına yönelik eleştirel makale, çoğunluğu aynı gazetede olmak üzere yayınlanmış, İslamcı kanattan büyük tepkiler almıştır.

Bir başka önemli röportaj yine İslamcı görüşteki kadın hareketi temsilcilerinden Mualla Gülnaz ile gerçekleştirilmiştir. Burada öne çıkan konu ise kadın hareketinin İslamcı akım içerisindeki yayılımına karşı, özellikle sol, sosyalist ve laik feministlerden gelen tepkiler üzerinedir. Gülnaz, pek azı istisna olmak üzere genellikle bu kesimlerden aldıkları tepkilerin de İslamcılık ve kadın haklarının yan yana olamayacağı yönünde üst perdeden bakan ve kendilerini kurtarıcı olarak gören hegemonik bir bakış olduğu yönündedir. Gülnaz, bu kesimlerin İslam ve İslamcı harekete dair, dahası İslami görüşteki kadınlara dair hiçbir bilgileri olmadan Batıcı ve modernist bir yaklaşımla kendilerine yaklaştıklarını ileri sürmektedir. Buna karşılık kendilerinin de sosyalist bir dergide açıklama yayınlayarak bu tutumu eleştirdiklerini, kendilerinin Müslüman olmalarının yarattığı “çelişkinin” özel problemleri olduğunu ve kendilerini ilgilendirdiğini belirttiklerini izah etmiştir. Tıpkı moda gibi kapitalist bir üretim tarzına duydukları ilgi ve dışı kimliğini sürdüren giyim kuşamlarının kendi sorunları olması gibi...

Gülnaz bu bölümde, kadın konusunun tahrik edici ve politik olması dolayısıyla, İslami akımlar içerisinde böyle bir akım çıkmasının tüm “egemen” kesimlerde tepki gördüğünü belirtmektedir. Gazetelerdeki tartışmalardan sonra aldığı okur mektuplarında; kendisinin Müslüman olup olmadığının sorgulandığı, alınının secdeye gidip gitmediğinin sorulduğu, bizzat kadınlar tarafından İslami olsun olmasın, erkeklerin yalnızca yatakta kadınların yanında konum almasının eleştirildiği yazılarına ilişkin, aile kurumuna ve kadınlara hakaret ettiği eleştirileri aldığını açıklamaktadır. Asıl ilginç olanın, bu karşı çıkışların temelinde, bu türden karşı çıkışların aslında durumun tam olarak da bu olduğunu ifşa ettiğini belirtmektedir.

Diğer taraftan Gülnaz, Nilüfer Göle gibi tamamen kadın sorunundan yola çıkarak İslami cenahta yer alan kadınların yaşam tarzları ile ilgili objektif araştırmalar yapan “laik” kadınların da, aynı biçimde kendi sosyal ortamları tarafından tepki aldıklarını belirtmektedir.

Kitabın son bölümlerinde Refah Partisi ve Fazilet Partisi deneyimleri üzerinden, İslamcı kadınların siyasal alanlardaki faaliyetlerinin yansımaları ve 28 Şubat sürecinin sonunda örtülü kadınların durumları üzerinden, yine röportaj ve mülakatlarla desteklenmek kaydıyla değerlendirmelere yer verilmiştir. Burada da özetle İslami hareketler içinde yer alan kadınların, özellikle dönemin İstanbul İl Başkanı Tayyip Erdoğan tarafından teşvik edilerek, o zaman dek İslamcı partilerde rastlanmayan kadın örgütlenmelerinin temelini atıldığı, bu örgütlenmelerin seçimlerde başarı olarak meyvesinin alındığı, ancak 28 Şubat süreciyle beraber kadın hareketinin İslamcı dünyada en önemli darbeyi yediği anlatılmaktadır. Merve Kavakçı’nın meclise girişi, sonrasında yaşanan olaylar ve ABD vatandaşlığının olduğunun anlaşılması özelinde, yaşanan olaylar “İslamcı hareketin ve özellikle örtülü kadınların yenilgisi” olarak tasvir edilmektedir.

Çakır bu son bölümde; İslamcı hareket içerisinde yer alan kadınların, öncelikle müesses nizam karşısında bir tutum geliştiremedikleri için ezildiklerini anlatır. Ona göre; “zaten iki iktidar arasında sıkışmış oldukları için başarılı olma şansları çok azdı. Bir iktidarı diğerine tercih ettikleri için bu azıcık şansı da teptiler. İslamcı kadınlar yenildi, çünkü İslamcılıklarının önüne geçirdiler.”

3. Değerlendirme

Ruşen Çakır’ın “Direniş ve İtaat” adlı kitabı, adından da anlaşılabilceği gibi İslami harekette 80’li yıllarda gelişen kadın ve feminizm odaklı hareketlerin direnişle başlamasına rağmen “itaatle” bittiğini belirtir. Kitap “objektivite” gibi bir iddiası olmamasına rağmen, dönemin ilişkilerini olabildiğince tarafsız bir perspektiften yansıtmaya çalışmıştır.

Öncelikle temel tanımlamalarda bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. İslami tercihleri olan kadınlar için “türbanlı” tanımı yapılması bu eksikliklerin başında gelmektedir. Başörtülü kadınlar bu tanımlamayı itici ve yaftalayıcı bulmaktadır. Dolayısıyla meselenin adını koyarken “başörtülü” olarak değinmek yerinde olacaktır.

Kitapta yer yer dikkat çeken ve sonraki yıllara tesir eden analizler ve görüşler sunulmuştur. Örneğin daha o dönemde bir örtülü hanımla yapılan röportajda, kendisinin 30 – 40 yıl sonrasını öngören tespitleri çok çarpıcıdır: “Doğrusu başörtüsü probleminin tamamen kalkacağına inanmıyorum. Dönem dönem azalacak, çoğalacak. Bize ayak bağı olmaya devam edecek. Bu toplumda başörtüsü, örtü anlamını yitirdikten sonra belki. Başörtüsü Anadolu kadınının geleneksel bir parçası haline gelince. Başörtü örten kadınlar örtülü bir iffetsizlik haline gelince yırtmaçlı başörtülüler çoğalınca serbest olabilir, diyorum.”

Bir toplumsal unsur olarak dinin tanımlandığı nokta, onun düzen ve insanlarla olan ilişkilerinin menşeiini belirlemektedir. Bu noktada “inanç” ve “din” kavramlarının doğru olarak tanımlanması meselenin dönüşümünü açıklamakta yararlı olacaktır. Modern çağlarda dünya demografisinin ezici çoğunluğunu temsil eden iki tek Tanrılı din olan İslam ve Hristiyanlığın, temsilcilerinin ortaya çıktığı toplumsal sınıflar, vaaz ettikleri “inanç” ve dayandıkları kesimler yönünden, dönemleri itibarıyla eşitlikçi ve devrimci unsurlar olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. İslam ya da Hristiyan “inancı” peygamberlerinin liderliğinde, tüm insanlığı eşit olarak gören, içerisinde bulundukları düzeni gayrı meşru addeden ve genel olarak ezilen sınıfları toplumsal çoğunluğu temsil eden, isyankâr hareketlerdir. Bu yönleriyle azınlıkta olan sömürgecilere karşı toplumun yoksul çoğunluğunu iktidara taşımışlardır.

Ancak her iki inanç da benzer şekilde, liderlerinin ölümünden hemen sonra dönemin “devleti” ya da “düzeni” ile ilişkiye girmişler ve genellikle iktidarın paylaşımından hemen sonra devletin bir unsuru haline gelerek bir yandan muhafazakârlaşmış, bir yandan da devletleşerek “din” haline gelmişlerdir. Din haline gelen İslam ve Hristiyan inancı; başka bir deyişle Hz. İsa ve Hz. Muhammed’in vahyi, toplumsal sömürünün ve yöneten erkinin aracı haline getirilerek, sürecin sonunda kendisi sömürünün baş unsuru olarak, kendilerinin doğduğu devrimci kaynaktan doğan diğer düşüncelere karşı en önemli “uyuşturucu” ve silah olarak ortaya çıkmışlardır.

Kapitalist çağda din, bir taraftan yoksul sınıfların en önemli tesellisi ve eğlencesi iken, diğer yönüyle sömürünün mutlak unsurlarından biri olarak varlığını bizatihi sistemin devamlılığına borçludur. Bu yönüyle sistem karşıtı her hareket, hangi niteliği taşırsa taşırsın, öncelikle din tarafından aforoz edilecektir. Diğer taraftan her iki inancın arkaik dönemlerinin izlerini takip eden temsilcileri; örneğin Hristiyanlıktaki tarihselci akımlar ve Jensenizm, İslam’daki reformcular ve Anti-Kapitalist Müslümanlar gibi gruplar, devletleşmiş dinin yıkılmasıyla, inancın da özgür kalacağı savını ileri sürmektedirler.

Aydınlanma bu türden küçük ve genel dindarlık üzerindeki etkisiz gruplar gibi toplulukları, zorunlu olarak din ile hesaplaşmaya götürürken, kapitalist toplumda dindarlık da diğer tüm geleneksel akımlar gibi hızla yozlaşmakta ve kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak geleneksel kökenlerini yitirmektedir. Türkiye’deki dindarlığın hızla kapitalist yozlaşmanın etkisine girmesi, iktidar ve çoğunluk olanaklarıyla yaşadığı hızlı kapitalistleşme, küreselleşmenin dönüştürücü etkisi ve tarihsel olarak tutarlı bir ideolojiden yoksun olmasıyla açıklanabilir.

28 Şubat sürecinde, örtülü kadınların yaşadıkları trajedide bir taraftan siyasal propaganda aracı olarak İslami kesimler tarafından sömürülürken, diğer taraftan karşı çıkmaya çalıştığı İslami hiyerarşi tarafından ezilirken, Gülnaz’ın takdirle bahsettiği, bu satırların yazarının da içerisinde bulunmaktan

onur duyduğu 1997’lerin devrimci ve sosyalist gençliği tarafından desteklenmesi, ancak kendilerinin (çok küçük bir bölümü istisna) doğrudan özne olmadıkları hiçbir hak mücadelesine taraf olmamaları, iki taraflı sıkıştırılmanın ortasında ezilmelerinin temel gerekçesidir. Örtünmeyi, kadın ve hak mücadelesi olarak gören İslamcı kadınların çoğunluğunun başka hiçbir mücadeleyi meşru görmemeleri, dahası kendi içlerinde bile konuyu kadın ve hak mücadelesi boyutuna taşıma gayretindeki kadınların, kendi hemcinsleri tarafından şeytanlaştırılması, bir siyasal alan olarak başörtüsü mücadelesinin kaybına sebep olmuştur. Başörtülü kadın, bu mücadele deneyimini genel bir dünya görüşü perspektifi haline getirememiş, sistem de bu ideolojik eksikliği, muhafazakâr iktidarlar eliyle “kadınların altına birer jeep ve evlerine varaklı mobilyalar vererek” ancak nihai olarak özgürlüklerini ve dünyaya bakışlarını alarak değerlendirmiştir.

2020’li yıllarda kendi iktidarda, ancak fikri tutsak edilmiş olan muhafazakâr kadın, en az seküler hemcinsleri kadar moda, alışveriş ve gösterişli sosyal medya yapımlarına düşkün, en az onlar kadar hatta kimi zaman daha da cüretkâr bir kadınsı yaklaşımın peşinde ve 80’li yıllardaki öncüllerinin toplumsal olarak çok uzağındadır.

Zengin bir eşe ikinci ya da üçüncü kadın olmanın kabullenilmesi, imam nikâhı gibi İslami bir talebin, toplumsal olumsuzluklara sebebiyet verdiği noktada terkedilebilmesi gibi uygulamaların, günümüzde maddi olanakların arttığı ölçüde hiçbir hak ihlalinin gündeme alınmadığı bir kapitalistleşme sürecine evrilmesi, düzenin gaddarlığına karşı çıkan kesimlerin, düzen kendileri olduğu sürece benzer gaddarlıkları hararetle desteklemeleri bu ideolojik eksikliğin ve aslında inançsız muhafazakârlığın bir yansıması olarak kabul edilmelidir.

Volkan Ertit “Endişeli Muhafazakârlar Çağı” adlı eserinde, kapitalizmin bu dönüştürücü etkisini vurgulayarak sekülerleşmeyi “toplumsal uygulamalarda ve kişilerin günlük hayatında din etkisinin azalması” olarak tanımlayarak, Türk toplumunun bu tanımıyla hızla sekülerleştiğini belirtmiştir. Toplumsal sınıfların ideolojik konumları ve bireylerin sosyal davranışları gözlemlendiğinde bu tespitin yerinde olduğu görülmektedir. Kentleşen ve kapitalistleşen muhafazakârların sistem içerisine yerleştiği, kendilerinden oldukça eski zamanlarda kentleşmiş olan “laik” kesimlerle benzeştikleri ve bu durumun, gelecekte daha da kapitalist bir evrilmeye giderek toplumdaki kimlik siyasetinin farklı düzelmelere kaymasına yol açacağı düşünülmektedir.